

ДЕ РОЗТАШОВУВАВСЯ ДНІПРОВСЬКИЙ САМБАТАС X СТОЛІТТЯ

Георгій ЧОРНИЙ

кандидат технічних наук

Анотація. Розглянуто повідомлення імператора Візантії Константина Багрянородного про укріплення Самбатас на Дніпрі. Заперечено версію про заснування Самбатаса (Самбата) і Києва хозаро-єврейською общиною. Висунуто версію про те, що збережений народною пам'яттю топонім Самбурки на південній околиці Києва є відображенням назви стародавнього Самбата та орієнтиром місця його розташування. Авторську версію обґрунтовано археологічними, історичними, лінгвістичними та топографічними даними, на основі чого зроблено висновок про те, що стародавній Самбат розташовувався, найімовірніше, в районі нинішніх Самбурок і Китаєва, що його назва відображає не єврейську, а скандинавську присутність у Києві. Запропоновано надати назву «Самбат» одній з нових станцій Київського метрополітену.

Ключові слова: Київ, Самбат, Самбурки, Китаїв, Константин Багрянородний.

Імператор Візантії Константин VII Багрянородний (905–959) у творі «Про управління імперією» залишив загадкове повідомлення про укріплення (κάστρον) на Дніпрі, яке він назвав Самбатас (Σαμβατάς) [1, 9] (у перекладах трапляються також *Самбат*, *Самват*, *Самватас*). У цьому укріпленні щовесни, як пише імператор, збиралися човни-однодеревки слов'ян, що припливали з Новгородка, Смоленська, Чернігова та інших міст. Пригнані човни тут готували до дальніх перевезень товарів по Дніпру, далі прибережними водами Чорного моря до Константинополя. Де було це укріплення, звідки і з якої мови походить його назва, чи не є вона двійником назви «Київ» – на ці питання намагалися дати відповідь упродовж останніх століть десятки дослідників, етимологію назви

укріплення виводили із слов'янських, арабської, хозарської, єврейської, іранської та інших мов, але переконливих відповідей поки що не знайшли. Академік Б. Рибаків, підсумовуючи в 1980 р. результати відомих на той час досліджень з локалізації Самбата і походження його назви, висловив припущення про те, що укріплення могло бути на «одній з невеликих гір, розташованих поблизу Подолу», а етимологію слова «Самбатас» вважав неясною [2, 40, 41].

Після виходу у світ монографії Н. Голба й О. Прицака [3] набула розголосу версія про те, що Самбат заснували євреї. Основним аргументом версії слугувала схожість у назвах укріплення і легендарної ріки Самбатіон, що згадується в ранньосередньовічній єврейській літературі. Стверджується, що Самбат був

побудований у IX ст. хозаро-єврейською общиною як укріплене поселення для оборони окраїни Хозарського каганату. Більше того, за цією версією, Київ був заснований хозарами-іудеями під проводом їхнього воєначальника Куйя (Куйа), від імені якого Київ нібито дістав свою назву [3, 75–77].

Висновки авторів цієї версії мають, на нашу думку, поверховий характер: вони не підкріплені конкретними тогочасними свідченнями у тій чи іншій формі, ґрунтуються на припущеннях (наприклад, про діяльність того самого Куйя, яка не зафіксована жодним документом), суперечать археологічним даним щодо часу виникнення Києва [4, 23], а тому не можуть вважатися доведеними.

Яким чином знайти об'єктивні обґрунтовані відповіді на поставлені питання, що стосуються Самбата? Складність проблеми у тому, що назва укріплення зустрічається у творі Константина VII лише один раз, в інших джерелах її не знаходять, отже, ні з чим порівнювати, ні за що зачепитись, щоб розкрити прихований смисл цієї назви. Та все ж «свідок» є: назва фортеці залишилася не тільки у творі імператора, її зберегла, на нашу думку, народна пам'ять у слові «Самбурки», що ним називають місцевість на південній околиці сучасного Києва. У нашій роботі ставиться завдання: дослідити, чи дійсно топонім «Самбурки» визначає місце розташування стародавнього Самбата і як ця версія узгоджується з історико-топографічними реаліями Києва та результатами проведених раніше досліджень.

Народна пам'ять – надзвичайно стійкий і довговічний свідок історії народів, особливо цінний для її дописемного періоду. Про феноменальну довговічність народної пам'яті говорять, наприклад, такі факти. Слово «Росія» сучасною латиською мовою передається як *Krievija* – саме так більше тисячі років тому предки латишів називали країну *кривичів*, що межувала з ними. Від *кривичів* і походить назва *Krievija*. А в словнику інших сусідів росіян – фінів – слово «Росія» значиться як *Venäjä*, бо походить від узагальненої назви народів, що прозивалися *венедами*. Як бачимо, стійка народна пам'ять не сприйняла жодної з подальших назв російської держави: ні «Московію», ні «позичену» в українців «Русь», ні штучно придуману греками «Росію», яку підхопили московські царі через кілька століть після її появи, і не одну, а разом із грецьким двоголовим орлом на додачу. Отже, народна пам'ять не дозволяє зникнути історичній правді навіть через тисячу років. Сподіваємось, що і в нашому випадку слово «Самбурки» продовжує зберігати в собі пам'ять про назву стародавнього Самбата, який виник більше тисячі років тому. Поміркуймо над тим, як могло утворитися це слово.

На території Києва є немало місцевостей, назви яких схожі за своєю структурою на назву «Самбурки» – Нивки, Грушки, Теремки, Позняки, Осокорки та ін. Кожна з них окреслює певну територію Києва зі своєю характерною ознакою. Для місцевості Нивки ймовірно ознакою могла бути річка Нивка, для місцевостей Грушки і Позняки – прізвища власника або засновника [5, 19, 153], Теремки – це місцевість, де, можливо, розташовувався княжий терем, Осокорки – місцевість, де у великій кількості росли осокори тощо. За аналогією місцевість, де розташовувався Самбат, мала отримати назву

«Самбатки» за своєю характерною ознакою – укріплення Самбат. Але, як свідчать історико-лінгвістичні дослідження, власні назви не є чимось постійним, застиглим, з плином часу вони змінюються прийдешніми поколіннями, які підлаштовують їх під свою мову, що теж невпинно змінюється. Та все ж принципи спадкоємності між поколіннями людей обмежують ці зміни бодай до того рівня, при якому не втрачається зв'язок між старою і новою назвами, коли за назвою наступною можна упізнати попередню. Наприклад, французьке місто Марсель раніше було відоме під назвою «Массілія» [6, 137], польське місто Краків мало назву «Карродунон» [7, 67a], грецьке місто Херсонес слов'яни стали називати Корсунем [8, 542], літописне Долобське озеро біля Києва стало сучасною Довбичкою, літописна Желань стала сучасними Жулянами, літописне «Шелвоє сільце, під борком» дало назву київській місцевості «Шулявка» [9, 173, 201, 705] і т. д. Тож немає нічого дивного в тому, що назву «Самбатки» наступні покоління наших предків протягом багатьох століть «підправили» під назву «Самбурки», яка й стала злегка викривленим дзеркальним відображенням назви стародавнього укріплення.

Поруч із Самбурками, ближче до Дніпра, розташована історична місцевість Китаїв, де виявлені залишки городища IX–X ст., тобто тих часів, які описує Константин VII Багрянородний. Як свідчать історики, русло Дніпра в цій місцевості відступило на схід [10], у результаті чого сучасні Самбурки і Китаїв стали більш віддаленими від берегів Дніпра та його заток. А в часи Константина VII згадане городище, певно, розташовувалося на березі Дніпра і, дуже вірогідно, було саме тим Самбатом, про який повідав і приберіг для нас його назву допитливий імператор Візантії. Як видно, Самбат був одним з річкових укріплених портів, що з півдня захищав Київ від нападу ворожих суден ще в давні дохристиянські часи. Оборонні київські форпости були і в інших місцях на водних артеріях: з півночі великокняже місто захищав Вишгород («Бусеграде» у творі Константина VII), а з заходу – Білгород (сьогоднішнє село Білогородка на річці Ірпінь).

Звідки ж походить стародавня назва «Самбат»? Ще у XIX ст. видатний український мовознавець О. Партицький обґрунтував походження ряду слов'янських імен і власних назв, у тому числі і назви «Самбат», від скандинавських мов [11]. Ці мови прийшли в Наддніпрянщину разом із варягами, присутність яких у Давній Русі в кінці першого тисячоліття була вельми помітною. Про це свідчать і «Варязькі печери» в Києві, і мирні угоди київських князів Олега та Ігоря з Візантією у 912 та 945 роках, про які йдеться у «Повісті врем'яних літ». Як впливає з текстів угод про «любов між греками і Руссю», майже всі ті, хто брав участь у державних переговорах між Руссю і Візантією, були особами скандинавського походження: Вуефаст, Шигоберн, Сфандр, Адолб, Гунастр та інші [8, 69].

Версія про скандинавське походження назви «Самбат» знаходить своє підтвердження і в самому творі Константина VII, який, описуючи дніпровські пороги, дає їм подвійні назви: роські (Ρωσιοῦτι) і слов'янські (Σκλαβηνοῦτι). Імператор називав росами скандинавів, що становили у переважній більшості князівську дружину, протиставляючи їх слов'янам, корінному населенню,

з якого роси збирали данину. Відомо, що росів привів до Києва князь Олег, а захопивши, проголосив місто головним, столицею: «Се буди мати городомъ Рускым» [8, 34]. З появою росів на київських землях виникла тимчасова двомовність: пришельці розмовляли роською мовою, а місцеві – слов'янською, допоки остання не витіснила першу. Тому у творі Константина VII трапляються подвійні назви дніпровських порогів.

Для прикладу, четвертий дніпровський поріг Константин VII називає по-роськи Аейфор (Αειφόρ), а по-слов'янськи – Неасет (Νεασήτ). На думку лінгвістів, назва Αειφόρ походить від давньошведського слова æifjǫgr, що означає «поріг, який не можна проїхати» [12, 82]. Слов'янська ж назва Νεασήτ зрозуміла й без перекладу: вона означає «ненаситний». Це поріг «Ненаситець», затоплений у минулому столітті водами Дніпровського водосховища. Але, на відміну від четвертого, третьому порогу імператор дає тільки одну назву – Геландрі (Γελανδρί), яку лінгвісти вважають роською [11, 104]. Слов'янської назви третього порогу, напевне, він не знав, тому й не вказав. Наведені приклади дають підставу вважати, що, написавши Σαμβατας, Константин Багрянородний скористався тут, очевидно, роською назвою київської кріпості (слов'янської, певно, теж не знав), а тому в назві «Самбат» слід шукати скандинавські корені.

У сучасних шведській і норвезькій мовах префікс *sa-* вживається для утворення слів із значенням сумісності, сукупності (*samla* – збирати, *samtan* – разом, один біля одного), а слово *båt* означає *човен*. Отже, Самбат – це зібрання човнів, їхня стоянка, пристань або, як казали наші предки-слов'яни, – притика. А де вона розташовувалась – підказує народна пам'ять топонімом *Самбурки*. Цей висновок підтверджується також сучасними назвами розташованих неподалік від Китаєва і Самбурок острова Галерного на Дніпрі та Галерної затоки, які свідчать про традиційне перебування у цих місцях військового флоту і в недавні часи, коли замість човнів-однодеревок тут базувалися вже військові гребні судна, що звалися галерами. Версія про скандинавське походження слова «Самбат» цілком узгоджується з історичними відомостями про спосіб життя варягів-росів, які Дніпром ходили із «варяг у греки», й описом їх діянь, залишених Константином VII. Саме через узгодженість з історико-топографічними реаліями Києва вона не залишає місця для альтернативної версії про єврейське походження назви укріплення.

Отже, наведені історичні, археологічні, топографічні та лінгвістичні дані сходяться в одному: стародавній Самбат розташовувався, найімовірніше, в районі нинішніх Самбурок і Китаєва і по-слов'янськи мав називатися «Притика», а його назва відображає не єврейську, а скандинавську присутність у ранньому Києві.

Звернутися до питання про походження назви і розташування стародавнього укріплення Самбат спонукала подія, яка, на перший погляд, не пов'язана з цим питанням – у вагонах

Київського метрополітену з'явилася нова схема сполучень, на якій позначено станцію, що будується, під умовною назвою «Теличка» – між станціями «Видубичі» і «Славутич» (зарезервований номер станції – 320). Як стверджує довідник «Київ», назва історичної місцевості Теличка походить від назви монастирського села Телячів, яке вперше згадується в документах 1694 р. Свою назву воно отримало, ймовірно, від прізвища настоятеля місцевого монастиря [9, 593]. Зовсім недалеко від Телички, всього за 2–3 кілометри від неї, якраз і знаходяться Китаїв і Самбурки, де колись був Самбат. Тому новій станції метрополітену варто надати назву «Самбат», а не «Теличка». Ця коротка скандинавська назва буде нагадувати про давню дохристиянську історію Русі-України, про дружні зв'язки предків українців і шведів, буде надзвичайно цікавою і привабливою для іноземних туристів, особливо вихідців зі скандинавських країн. Звичайно, багатьом назва «Самбат» може здатися дивною, навіть недоречною, особливо тим, хто вперше її почує. Але з часом, після ознайомлення з її походженням, після роз'яснень засобами масової інформації, вона буде сприйматися цілком звично й закономірно. Врешті-решт, назва «Самбат», яку багато хто з істориків вважав двійником назви «Київ», без сумніву, заслуговує на увічнення у назві однієї зі станцій Київського метрополітену. Водночас назва «Теличка» не несе в собі такої потужної пізнавальної інформації, як «Самбат», більше того – її прийняття тільки зіграє на руку нашим недругам, які весь час намагаються показати нас, українців, «вчорашніми», ніби не маємо ми своєї давньої тисячолітньої історії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Constantine Porphyrogenetus. De administrando imperio. – http://books.google.com.ua/books/De_administrando_imperio.html
2. Рыбаков Б.А. Город Кия // Вопросы истории. – 1980. – № 5.
3. Голб Н., Прицак О. Хазаро-еврейские документы Хв. / Науч. редакция, послесловие и комментарии В. Я. Петрухина. – Москва; Иерусалим, 1997.
4. Самойловський І. М. Коли виник Київ (До 1100-річчя першої літописної згадки про Київ) // Архіви України: Науково-інформаційний бюлетень / Архівне управління УРСР. – 1961. – № 4. – С. 19–23.
5. Рыбаков М. О. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва. – К.: Київ, 1997. – 374 с.
6. Бронштэн В.А. Клавдий Птолемей: II век н.э. – М.: Наука, 1988. – 240 с.
7. Ptolemeo Cl. La Geografia di Claudio Ptolemeo Alessandrino. Aggiunte fat teni da Sebastiano Munstero. – Venetia, MDXLVIII (1548).
8. Повесть врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. – К.: Рад. письменник, 1990. – 558 с.
9. Київ: Енциклопедичний довідник / За редакцією А.В. Кудрицького. – К.: УРЕ, 1981. – 736 с.
10. Вакулишин Сергій. Кінець світу // Столиця. – 09.08.2001. – № 31.
11. Партицький Омелян. Скандинавщина в давній Русі. – Львів, 1887.
12. Складенко В. Г. Русь і варяги: Історико-етимологічне дослідження. – К.: Довіра, 2006. – 119 с.

Георгий Черный

Где располагался днепровский Самбатас X века

Аннотация. Рассмотрено сообщение императора Византии Константина Багрянородного о крепости Самбатас на Днепре. Отрицается версия об основании Самбатаса (Самбата) и Киева

хазаро-єврейської общини. Вивдвинута версія о том, що зохаренний народної пам'яттю топоним Самбурки на южній окраїне Києва являється отраженіем названія древнього Самбата и орієнтиром места его расположення. Авторська версія обоснована археологічеськими, історичеськими, лінгвістичеськими и топографічеськими даними, на основе чого сделан вывод о том, что древній Самбат находилсь, вероятно всего, в районі теперешніх Самбурок и Китаева, что его названіе отражает не єврейськое, а скандинавськое присуствие в Києве. Предложено присвоить названіе «Самбат» одной из новых станцій Київського метрополітена.

Ключевые слова: Киев, Самбат, Самбурки, Китаев, Константин Багрянородный.

Georgyi Chorny

Where the Dnipro Sambata is situated

Annotation. The article views the notice of the Byzantine Empire emperor Constantine Porphyrogenetos about the strengthening of Sambata the Dnipro River. Version about the foundation of Sambata and Kyiv by Khazar-Jewish community is raised to objection. A version is advanced that preserved by national memory toponym Samburky on the south suburb of Kyiv is a reflection of ancient name Sambata and is an orientation point for its disposition. Author's version is proved by archeological, historical, linguistic and topographic data, which gave reasons to make a conclusion that ancient Sambata was situated, probably, in the region of nowadays Samburky and Kytaievo and that its name reflects not Jewish but Scandinavian presence in Kyiv. It is offered to give the name «Sambat» to one of the new Kyiv metro station.

Key words: Kyiv, Sambat, Samburky, Kytaiv, Constantine Porphyrogenetos.

Гуцульський регіон Українських Карпат відомий своєю чудовою гірською природою і талановитими людьми. Унікальний досвід гармонійних стосунків українських горян-гуцулів із природним середовищем Гуцульських Карпатських гір викликає особливу зацікавленість у контексті українознавчого дослідження Гуцульщини та наукової розробки екологічних методів господарювання в гірських природно-кліматичних умовах цього краю. Крім того, розкішна природа благодатного Карпатського гірського краю сприяє здоровому способу життя і побуту українських горян-гуцулів та спонукає їх до творчої діяльності у сфері духовної і матеріальної культури, що також широко досліджується багатьма українськими і зарубіжними вченими.

Виходячи із сучасних реалій і перспектив розвитку аграрного сектору економіки України та Гуцульщини, в умовах приватної власності на землю цілком очевидною постає необхідність створення цілісної системи професійної гірськогосподарської освіти карпатських горян. Потреба професійного навчання карпатських горян наукових технологій ведення традиційного гірського господарства в природних умовах Українських Карпат залишається актуальною і в наш час.